

студиозно сагледа епоху о којој је ријеч. Његове оцјене су прве за многа питања, па и као покушаје морамо их поштовати, иако ће неке од њих претрпјети критику. Расправљање о политичким питањима између два рата је веома занимљиво, течно и читаоцу наметљиво, те се концепције са интересовањем прате.

На крају треба истаћи изврстан стил овог дјела. Писано је језгровитим, течним и јасним стилем који просто мами читаоца. Популаран начин излагања историје политичке мисли је тако постављен да књига не губи од своје научне вриједности. Напротив, њена популарност, која је доведена у склад са научном методологијом, учиниће да дјело буде прихваћено од широког круга читалаца. Ова књига најбоље показује на који начин се може излагати историска материја популарно, а да при томе излагање буде на научној висини.

Миомир Дашић

ТОМИЦА НИКЧЕВИЋ: „ПОЛИТИЧКЕ СТРУЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРОЦЕСУ СТВАРАЊА ДРЖАВЕ“

Ова расправа је докторска дисертација Томице Никчевића, браћена на Правном факултету у Београду маја 1955 године, а штампана у издању „Народне књиге“ на Цетињу 1958.

Књига је компонована из увода и три дијела. У уводу се у краћим цртама излажу основни елементи развоја црногорског друштва од почетка XVI до краја XVIII вијека. О предмету расправљања појединих дијелова казују сами наслови: 1) „Политичка диференцијација у периоду стварања државе“; 2) „Политичке борбе у процесу коначног формирања државе“ и 3) „Политичке струје у периоду учвршћења кнежевског апсолутизма“. Сваки од ових дијелова рашчлањен је на већа поглавља, ова на одјелке, а ови, понегдје, на пододјелке. Свима тим дијеловима дати су логички изведени наслови. Главни дијелови књиге хронолошки су адекватни владавинама Петра I, Петра II и кнеза Данила, мада их писац, као што се види из наслова, суштински не везује за имена тих владалаца. На крају првог и другог дијела дате су синтетичке рекапитулације основних закључака и карактеристике најважнијих друштвених и политичких појава, а на крају трећег дијела „закључци о најважнијим питањима“, гдје се веома симплицирано излаже специфични ток политичких борби и процес стварања црногорске државе. На крају књиге изведена су систематски, акрибично и исцрпно три регистра: предметни регистар, са многобројним појмовима из области друштва, привреде и политике, регистар имена и по-

литичких личности и регистар мјеста и територија. Са овим регистрима научна апаратура је комплетна.

Ова књига свакако претставља озбиљно настојање да се продре у дубља и савременија тумачења важних питања наше историје. Већ и по томе она значи превазилажење оквира чистог истраживачког рада. Саопштавање грађе никада није само себи циљ, већ је то увијек казивање чињеница у сврху илустрације, темељења или поткрепљивања одређених друштвених или политичких појава, које писац, разумије се, из те грађе открива. Аналитичко повезивање документарног материјала, оштроумни закључци о појединим питањима и смјели синтетички захвати јесу опруге које прожимају и повезују ову расправу.

Расправа третира првенствено политичке проблеме. Истраживање је усмјерено углавном у правцу исцрпног освјетљавања како је богатији слој црногорског друштва покретао процес у правцу стварања државе, како су се унутар тога слоја стварале разне опозиционе групације са претензијама на највишу власт и како је сељачка маса, инертна због своје примитивности, реаговала на разне политичке тенденције и борбе. Наравно, економски фактор као основни покретач свих друштвених појава и политичких акција нашироко је разматран. Само, тај фактор фунгира овдје готово искључиво у смислу приватноспственичког интереса, који разне слојеве, групе и појединце, прије свега богатије, опредјељује у њиховим политичким оријентацијама. Значи, из оквира расправе отпала је шира и прецизнија анализа својинских односа као и оних политичких облика који су на тим односима саздани, а то је племенско уређење. У главном дијелу књиге писац се овог посљедњег дотицао само посредно.

У уводу се, управо, најприје расправља о племенском уређењу. Основна теза је да у Црној Гори од XVI до XVIII вијека није било чистог племенског уређења. Развој се кретао не у правцу јачања него у правцу слабљења племена. Економска основа тога процеса јесте приватна својина, која је основни облик власништва. Приватна својина рађа имовинску и политичку диференцијацију, која се испољава у издвајању слоја богатјих људи, трговаца, зеленаца и главара. Главари постају све важнији политички чинилац. Народна скупштина претвара се постепено у скупштину главара. Али, истиче се даље, материјални развитак је још увијек тако спор да би постојеће политичке снаге биле у моћи да збришу остатке племенског уређења и створе његову негацију — државу.

О колективној својини каже се само толико да она постоји, али да је њено коришћење и посвајање било индивидуално. То уствари значи да би шире имплицирање питања ко-

лективне својине у ову расправу било излишно, јер би само у квантитативном смислу појачавало резултате до којих се и без тога једнако дошло.

О поријеклу ослободилачке борбе писац даје интересантна и убједљива тумачења. Материјални развитак и друштвена диференцијација, која из тога развитка излази, јесу главни покретачки фактори те борбе. Ослобођење од турског феудализма било је претпоставка бржег привредног и политичког уздицања имућнијег слоја црногорског друштва. Ипак, унутрашње снаге саме за себе нијесу биле довољне да покрену и воде ту борбу. Неопходно је било дјеловање и других фактора. Сама турска власт од краја XVI вијека напада на привилегије главара и врши покушај читлучења сељака. То је ове иначе социјално различите слојеве ујединило у отпору против турске власти. Од посебног значаја је интересовање и помоћ коју Црној Гори указују стране државе: Млетачка Република, Аустрија и, нарочито, Русија. Иако је то интересовање вођено мотивима сопствених интереса, био је то значајан фактор који је подржавао ослободилачку борбу. Када је ослободилачка борба црногорског народа једном покренута, а то се у јачој мјери збива тек од краја XVII вијека, онда је она и сама себи постала покретачка снага.

Цетињска митрополија одиграла је у тој борби организаторску и руководећу улогу. Митрополији је та улога припала, тумачи даље писац, због тога што је она била најимућнији дио богатијег слоја црногорског друштва, па је као таква била заинтересована за ослободилачку борбу. Она је својим вјерским ауторитетом, традицијама старе државе које је присвајала и организаторском способношћу најбоље могла да изврши улогу центра око кога су се груписали широки слојеви црногорског становништва, уједињени заједничким интересима ослободилачке борбе. Стога су владике Данило и Василије и Шћепан Мали могли покушати да створе централне судске органе. Ти покушаји нијесу успјели, јер унутрашње снаге још нијесу биле сазреле да савладају племенски сепаратизам. Привремене успјехе ових настојања писац приписује далековидости поменутих политичара. Ови покушаји ипак имају трајнијег значаја као утирање путева успјешнијим радом Петра I.

Теоретска разматрања о поријеклу ослободилачке борбе и улози Цетињске митрополије сматрамо да претстављају добра улазишта за даља проучавања ових питања.

У другом дијелу писац најприје излаже економске услове за стварање централних органа државне власти. Међутим, бројнији и значајнији подаци који се наводе о појачаној економској дјелатности датумски су везани само за прве три деценије XIX вијека, док за другу половину XVIII вијека таквих по-

датака као да нема, јер се не наводе. Отуда потиче питање от-када та дјелатност у таквом интензитету траје, да би, преци-зније одређено, претстављала економски услов за стварање цен-тралних органа државне власти, који се под руководством Петра I организују већ крајем XVIII вијека. Основна обиљежја ове привредне дјелатности јесу: оживљавање унутарњег тржишта; пазари на Ријеци Црнојевића и Виру привлаче и стране тргов-це; развијају се дужничко-повјерилачки односи које карактери-ше висока камата, и слично. Носиоци те дјелатности јесу тргов-ци, зеленаши и главари. Овај богатији слој, као, у првом реду, и Цетињска митрополија, тежи стварању државе, како би своје привредне и политичке интересе заштитио од племенске само-воље.

Прелазећи на питање стварања централних органа власти писац указује на оскудицу извора за то питање. Одмах затим стара се да утврди да је у Црној Гори постојао Сенат и прије скупштине главара 1798 године. Сенат је на челу са Петром I претстављао највишу власт. Касније, не може се тачно утврди-ти када и како, Сенат се губи, а замјењује га Правитељство суда црногорског и брдског. И Сенат и Правитељство имали су судску власт. Упоредо са овим писац инсистира на своме увје-рењу да је и поред Сената и Правитељства постојао један по-себни централни судски орган. Након свега остаје Правитељ-ство као јасна чињеница и оно се одржава као централни орган власти. Оно углавном врши највишу судску функцију и кон-тролу над локалним судским органима. Учињени су дакле по-кушаји да се уведу и локални судови. Уводе се и порези ради финансирања централне управе. Међутим, егзистирање локал-них судова и купљење пореза остваривано је само мјестимично и повремено. И таква остварења значајна су у перспективи ско-рих постигнућа у правцу стварања државе на почетку влада-вине Петра II. Економски и друштвени услови још нијесу са-зрели да би се већ за владе Петра I ове напредне тенденције у потпуности афирмисале.

Отпор стварању централних органа власти расправља се одвојено и рашчлањено на три основна вида отпора: протурске снаге отпора, конзервативна сељачка маса и опозиционе поли-тичке струје.

Отпору који дају протурски елементи посвећено је неко-лико одјељака књиге. Основни узрок ове појаве писац налази у економској зависности пограничних крајева од трговине са сусједним турским пазарима. До подјеле на „црногорскофилску“ и протурску „политичку групацију“ долази до изражаја нарочито у приликама када се у Црној Гори ради на стварању ор-

гана државне власти. Након тога подвлачи се да ова појава није израз унутрашњих тенденција развитка црногорског друштва, јер је становништво „скоро у цјелини“ заинтересовано за ослобођење, и, одмах затим, да то није случајна или спорадична него константна појава, која извире из свакодневних економских потреба пограничних нахија. Наметљива је противрјечност ових ставова, мада у ширем контексту не стоје артенативно. Ипак је ваљало очекивати ближа и прецизнија објашњења о домашјима дјеловања оних фактора који се супротстављају турском утицају, као и оних који тај утицај омогућују и чине га константном појавом. У књизи се нашироко излажу збивања у вези са овом појавом, али се из тога сасвим јасно види, а то ни писац не каже, да протурски елементи немају никаквих политичких тежњи или интереса који их везују за турску државу као систем владавине. Зато је, мислимо, оправдано поставити питање да ли се термин „протурски елементи“ може одржати као историски и научно релевантан појам.

Отпор сељачке масе третира се као посебна врста отпора, а манифестује се као непоштовање одлука судских и других органа власти и одбијање плаћања пореза. Унутрашњи развитак не доводи до стварања класа и зато он сам за себе није довољан да уништи остатке племенског уређења. Али захтјеви ослободилачке борбе диктирали су потребу стварања државе. Тим противрјечностима писац заиста дијалектички објашњава начине на које се стварала црногорска држава — дијелом кроз уништавање оних институција кроз које се испољавао племенски конзерватизам, крвна освета, пљачка, мађија и слично, а дијелом кроз саме старе установе, задржавањем племенске и братственичке подјеле, титула кнеза, војводе, сердара и сл.

Посебна снага отпора јесте гувернадурска политичка струја. Гувернадуре Радоњићи били су претставници оног слоја који је био заинтересован за стварање државе: „Друштвено-економски интереси гувернадуре били су друштвено-економски интереси трговаца и зеленаша“ (стр. 73). Заинтересовани за стварање државе, они претендују на највише руководеће мјесто. Али тој њиховој тежњи испријечили су се Петровићи — Његоши, односно Цетињска митрополија. Ова је имала одлучне предности као најјача економска снага у земљи, водећи политички центар, вјерски ауторитет и слично. Иако по својој суштини и концепцији носилац прогресивних тенденција, гувернадурство у посљедњим деценијама свога постојања скреће са прогресивног правца и слива се са другим реакционарним снагама, укључујући чак, без своје намјере, и протурске снаге. Најзад је Петар II, узевши за повод политичке везе гувернадуре Вука Радоњића са једним аустриским функционером у Котору, коначно укинуо гувернадурство крајем 1830 године. Тиме

је оно као политичка струја стварно било разбијено. Писац је на темељу обиља података јасно и убједљиво приказао како се ова иначе прогресивна компонента у развоју црногорског друштва у своме крајњем исходу показала реакционарном и у тежњи за влашћу сама себе онемогућила.

Петар II успио је да уведе локалне органе јавне власти. Успјеху је допринијела и знатна материјална и организаторска помоћ Русије. Након доласка руских изасланика Ивана Вукотића и Матије Вучићевића, оснива се крајем 1831 године Сенат, а убрзо и Гвардија и перјаници. Сенат је највиша судска и административна власт и броји 16 чланова. Гвардија је извршни орган Сената, пази на одржавање унутрашњег реда, суди у мањим споровима, кажњава прекршаје. Перјаници су само посебни дио Гвардије као тјелохранитељи Петра II, а могу и да суде у мањим споровима. Петар II уводи порез, који се купи од сваке породице по талир годишње, почев од 1834 године.

Будући без чврсте класне основе, оправдано тумачи писац, ова власт је морала бити централистичка, бирократска и аутократско-апсолутистичка. Апсолутизам Петра II карактерише политичкоприврженички и родбински систем; на највишим положајима стоје најближи владичини сродници, који су такође и најбогатији људи у Црној Гори. Прогресивне снаге могле су се развијати једино у таквом систему владавине. Власт је сада много чвршћа, непосредније дјелује, али је и отпор јачи него раније. Селачка маса одбија да се повинује одлукама власти и да плаћа порезе. Отпор потстиче и дио главара који у процесу формирања органа државне власти губи старјешинске привилегије. У пограничним крајевима узимају маха протурски елементи, нарочито у Црмници и Брдима.

Тридесетих година долази до знатног економског напретка, који писац означаје као „даљи процес распадања црногорског племена“. Повећава се унутрашњи промет и у вези с тим граде се и нешто бољи путеви. Неким људима трговина постаје искључиво занимање. У ред богатијег трговачког богаташког слоја улази дио црногорских владара. На бази тога развитка врши се процес извјесног диференцирања унутар самог најбогатијег слоја. Бирократске главарске привилегије концентришу се у рукама ограниченог броја најбогатијих људи, те знатан број главара почиње да губи привилегован положај у друштву. У овој тенденцији аутор налази основу за дјеловање једног новог политичког правца, а то је политичка струја Ђорђија Петровића.

Из разматрања о политичкој струји Ђорђија Петровића јасно се запажа да је то више казивање чињеница на линији општег отпора владике Петра II него нека усмјерена акција. Инсистирање на политичкој струји Ђорђија Петровића изгледа нам

мало оправдано, уколико се политичком струјом не означава то што незадовољници тадашњом владавином своје тежње и наде везују за ову, како писац нарочито наглашава, скроз неодлучну личност. Иначе овај одјељак садржи бројне податке и анализе који омогућују да се сагледају тешкоће које државна власт мора да савлађује на путу своје афирмације.

Данило Петровић као насљедник врховне власти по тестаменту Петра II, савладавши покушај Пера Томова Петровића да сам завлада, проглашује Црну Гору кнежевинам а себе за кнеза. То проглашење оправдано се овдје тумачи као израз унутрашњих душевних потреба. Иако класа још нема имућни слој, трговци, зеленаши и главари толико се осамостаљују да више нијесу зависни од Цетињске митрополије, а сада би се брже развијали уз чисто свој свјетовни апарат власти. Бољи изгледи за међународно признање Црне Горе као самосталне државе изискивали су проглашење кнежевине, чиме би се јаче нагласила њена стварна независност. Данилов долазак на пријесто Црне Горе претстављао је промјену и у другом смислу: власт прелази са једног дијела најбогатијег и дотада владајућег слоја, чији је главни претставник био Перо Т. Петровић, на његов други дио. Око Данила формира се нови владајући центар у који улазе и главари незадовољни ранијом владавином. Ствара се нова опозиција чији су главни вођи Перо Т. Петровић и Ђорђије Петровић, који је и даље остао у опозицији. Опозиција има највише приврженика у Бјелопавлићима и Пиперима. Неколико пута покушавала је убиство кнеза Данила. Писац нарочито истиче дјеловање опозиције у току Омер-пашина похода на Црну Гору крајем 1852 и почетком 1853 године, што је означено као „спрега опозиције и протурских елемената“. Документовано и увјерљиво је приказан општи дефетизам који је тога пута захватио скоро читаву Црну Гору и њену одбранбену способност свео на малу мјеру. Само дојам који се отуда намеће оправдава пишчеву претпоставку да су Перо и Ђорђије били организатори тога дефетизма. Иначе, ту се каже да ни Перова ни Ђорђијева политичка струја по својој концепцији нијесу биле протурске. Па онда, у Омер-пашиној години они нијесу отворено иступили да се не би дискредитовали као издајници. Ни о потајном организовању дефетизма нема никаквих стварних доказа. Послије овога рата опозиција и даље опасно ровари. Њеном дјеловању приписује се и побуна у Бјелопавлићима 1854 године. Данило је одлучно савлађивао отпор опозиције, па су Перо и Ђорђије били приморани да емигрирају из Црне Горе. И из границе они настављају свој рад против Данила, али већ без реалних изгледа на успјех. Унутар саме опозиције није било јединства: Перо и Ђорђије били су непомирљиви ривали, претендујући једновремено на кнежевско достојанство.

Данилов политички центар постепено се учвршћивао и у привредном и у политичком смислу. Широки ослонац његовог режима био је сада бројнији слој средње имућних домаћина, што је уједно претстављало противтежњу Перу Петровићу као претставнику најбогатијих. Затим, ваљало је темељити режим на широј платформи због актуелности ослободилачке борбе. Постојање бројнијег средњег слоја за вријеме Данила изводи писац на основу појединачних података и доказа о даљем имовинском раслојавању, јер у то доба статистике, наравно, нема да би се јасно видјела структура посједа и степен богатства у Црној Гори. Промјене на привредно-економском пољу значе уобличавање капиталистичких елемената. Интензивнији развој истра масу робних произвођача из којих се постепено издваја „сеоска буржоазија“ у лицу сеоских богаташа, трговаца, зеленаша и главара.

Привредни развитак истакао је потребу државних реформи, тојест ефикаснијег и изграђенијег државног апарата. Данилов Законик од 1855 године и друге реформе, иако не означавају радикални друштвени преображај, јесу значајан напредак у односу на раније законодавство, нарочито у смислу јачања централне власти. Војна, судска и управна власт нијесу одијељене. Централизација власти врши се кроз процес „угушивања чиновничке самовоље“ која је ишла на руку локалном партикуларизму, а с друге стране кроз „учвршћивање посебних привилегија чиновничког апарата“, али привилегија које се заснивају на закону. У односу на питање племена, реформе значе завршетак процеса претварања племена у административно-територијалну јединицу. Племенска установа кнеза коначно се губи, а замјењује је административна установа капетана. Реформе су ослобађале привредну иницијативу и потстицале развој производних снага.

Интереси привредног развитка покретали су Данилову борбу за присаједињење црногорском привредном подручју пограничних крајева. Незгодан економски положај ових крајева излагао их је војно-политичком притиску Турака, а тако исто и црногорске власти. У том погледу у најгорем положају налазили су се Кучи. Зато су „протурске снаге“ у Кучима биле најјаче и покушале су да се одупру настојањима са Цетиња. Због тога је дошло до двије познате похаре Куча — 1855 и 1856 године. Овакву политику према пограничним крајевима диктирала је и потреба за међународним признањем Црне Горе као независне државе.

Данило је најзад убијен од стране опозиције, али тиме није дошло ни до какве суштинске промјене у Црној Гори. Политичка струја кнеза Данила наставила је да влада преко ње-

говог наслѣдника кнеза Николе, који је за неколико година успио да ликвидира опозицију и да учврсти апсолутистички режим у Црној Гори.

Као што се из напријед дате интерпретације може запазити, тежиште истраживања у овој расправи је на отпору стварања државе. Селаштво и као масовна основа политичких струја и као чинилац за себе претставља углавном стихијну снагу отпора. Примитивизам, „конзерватизам“ и „сепаратизам“ селачке масе често су употребљавани термини, који овдје функционирају као мотиви који ту масу опредјељују у ставу отпора према државној власти. Очигледно је да се тим терминима изражавају само спољне манифестације племенског живота. Племенско друштво посматра се додуше и кроз призму економских услова, али услова сужених на димензије елементарне приватне својине и просте трговинске размјене. Разумије се да је сасвим исправно што се развитак робно-новчане привреде оцјењује као процес слабљења племенског уређења, али је такође потпуно јасно да се на тај начин то питање само посредно дотиче.

И политичке струје функционирају овдје као снаге отпора, изузев, наравно, непрекидно владајуће струје Петровића — Његоша. Ниједна политичка струја није имала никакав формулисани програм нити какво суштински посебно политичко гледање ван оног правца којим је ишла владајућа политичка струја. Услова за политичке партије није било: „Политичке партије нијесу имале претпоставки у степену материјалног развитка друштва“ (стр. 93). Борбу опозиционих група инспирисале су, по свему нам изгледа, прије свега личне амбиције и интереси. Јер, да је којем опозиционару или групи и пошло за руком да дође на власт, не би створио ништа принципијелно ново у политичко-организационом смислу.

Најзад, упркос наведеним оградама и напоменама, ова књига, узев у цјелини, претставља значајан прилог расвјетљавању и тумачењу важних унутрашњих збивања у процесу стварања црногорске државе. Она је смион напор у правцу дубљег, непристраснијег и, прије свега, марксистичког проучавања наше историје. Писац показује озбиљну способност улажења у суштину проблема, у откривање генезе историског развитка. Ничевићево писање је јасно, логички брижљиво уобличено и есенцијално, мада стилски дјелује доста сиво и монотono. Ставови су радикално наглашени и, рекли бисмо, прожети темељним самопоуздањем. Књига је у цјелини корисна и мислимо да би ваљало да је чита шири круг историчара, нарочито црногорских.

Новак Ражнатовић